1986
2140

Аббас Һачыјев

Ш5
Һ32

Јазычы шәхсијјәти вә бәдии ганунаујғунлуғ

53116

Азербайджанская республиканская БИБЛИОТЕКА им. М.Ф. Ахундова

53772

Бакы Јазычы 1986

тə'сири азалдыр, диггəти əсас һадисəлəрдəн јајындырыр.

Һəм «Кечə ешелону»нда, һəм дə «Учуб кетди көјəрчинлəр»дə Јашар Рзајев бизи һадисəлəрə, мəзмун-гајəнин дəркинə «һазырлајыр». Бу «һазырлығын» артыг вə јерсизлији нəзəрдəн јајынмыр.

Мүəллиф «Учуб кетди көјəрчинлəр»ин мəзмунуну мəктəблилəрин һəјатындан алмышдыр. Анчаг бурада ушаг алəминин, мəктəб һəјатынын тəсвири, нəдəнсə, арха плана чəкилир, Елдəнизлə Күлбəнизин характери јахшы ачылмыр; једдинчи синиф шакирдлəри ачыг-сачыг, хошакəлмəз һəрəкəтлəрə сөвг едилир.

Гејдлəримин сонунда демəлијəм ки, бəдии əсəрə тəлəбин күн-күндəн артдығы мүасир дөврдə јазычы охучу илə китаб сəһифəлəриндəки «көрүшүнə» диггəт вə мəс'улијјəтлə һазырлашмалы, бəдии нəсримизин үмуми мəнафеји кешијиндə даһа сајыг дајанмалыдыр.

УШАГЛАР ҮЧҮН ЈАЗАНДА

«Көзүмү өмрүмдə биринчи дəфə ачан кими дүнјаны гаранлыг көрмүшəм. Бу гаранлыгда илк дəфə ешитдиклəрим бунлардыр: «Аллаһү Əкбəр», «Аллаһү Əкбəр»,— дејəндə Чəлил Мəммəдгулузадə һиссə гапылмыр, мүһити һаггында реал вə чанлы тəсəввүр јарадырды.

Мəн кəнддə доғулдум, сəн дə шəһəрдə,
Сəн бешикдə јатдын, мəнсə јəһəрдə.
Јатдым боз отлагда боз довшан кими,
Көзүмүз дүнјаја ачылан кими.
Мəн чомаг көтүрдүм, сəн кағыз, гəлəм.
Чомаг бир алəмдир, гəлəм бир алəм,—

дејəн Осман Сарывəллинин мисралары објективдир, шаирин һəјат мүшаһидəси илə ачы хатирəлəринин чанлы вəһдəтидир. Ахы, кечмиш индијə, дүнəнсə бу күнə бəнзəмир, дəјишмə, јенилəшмə вə зəнкинлəшмə сијаси-игтисади, мəдəни алəмдə, инсанын заһириндə, шүур вə психолокијасында, мүнасибəт вə давранышында да өзүнү көстəрир. Дүнəн көз охшајан, јени көрүнəн, кəшф тə'сири бағышлајан бир шеј сабаһ адилəшир, өз јерини јашамаг игтидары олан башгасына верир. Инди, мə'лум мəсəлəдир ки, ушаглар «јəһəрдə јатмыр», «чомаг көтүрмүр», «Аллаһү Əкбəр! Аллаһү Əкбəр!»—сөзлəрини ешитмир. Демəк, нəинки узаг кечмишин, һəтта он-он беш ил бундан əввəлки дөврүн көрпəлəриндəн букүнкү ушагларын һəјат вə көзəллик анлајышлары, тəсəввүр вə мə'луматлары кенишдир. Јазычыларымызын чоху бу амиллəри нəзəрə алыр, ушаг алəмини һəссаслыгла өјрəнир, кəнч нəсли дахилəн зəнкинлəшдирəн, она бəдии зөвг вə гида верəн, тəсəввүр вə көрүшлəрини кенишлəндирəн əсəрлəр јазырлар. Онлар јаратдыглары бəдии нүмунəлəрдə доғма дилин зəнкинликлəриндəн, Азəрбајчан ушаг əдəбијјатынын тə'сирли əн'əнəлəриндəн бачарыгла истифадə едир; чанлы вə долғун сурəтлəр јарадыр; инсанын өзүнəмəхсус кејфијјəтлəрини ишдə, мə'налы һадисəлəр ахынында ачырлар. Күлһүсејн Һүсејноғлу «Јағыш јағыр» һекајəсиндə һадисəлəри узатмыр, ата илə оғулун сөһбəтиндəн нəтичə чыхармыр, һөкм вермир, чох кичик, амма мə'налы лөвһə чызыр. Буна көрə дə һекајəдə ојун да, јағышын јағмасы вə күнəшин шүасы да Азəрин шəн вə ојнаг тəбиəтинин, һисс вə дујғуларынын ачылмасына хидмəт едəн бəдии иаситəјə чеврилир; онун һəрəкəт вə мүнасибəтинə, сөз-сөһбəтинə ширинлик вə тəбиилик кəтирир.

Əли Вəлијевин «Һазыр јува», Зејнал Чаббарзадəнин «Көјəрчин кимдир?», Нəриман Сүлејмановун «Өзкə шөһрəти», Əзизə Əһмəдованын «Өрдəк баласы», Иси Мəликзадəнин «Ушаглардан бири» вə башгаларынын бир сыра һекајəлəри мараг доғурур, ушагларын һəјат, көзəллик, тəбиəт вə онун өзүнəмəхсуслуғу һаггында көрүш вə анлајышларыны кенишлəндирир, онлары јени һадисə вə инсанларла гаршылашдырыр.

Лакин бə'зи јазычылар һекајəјə, хүсусəн ушаглар үчүн јазылан һекајəлəрə асан, јүнкүл жанр кими бахырлар. Дикəр тəрəфдəн дə, онлар һəјаты, ушаг əдəбијјатынын əн'əнəлəрини, јахуд бəдии дилин хүсусијјəтлəрини өјрəнмир, охучуларын күн-күндəн артан тəлəб вə еһтијачларыны нəзəрə алмырлар. Нəинки тəчрүбəсиз јазычыларын, һəтта өзүнəмəхсус дəст-хəтти, јазы манерасы олан Тофиг Маһмудун да бир сыра һекајəлəри мараг доғурмур, охучуја јени фикир, идеја ашыламыр. Чүнки о, мөвзусуну мүасир һəјатдан алдығы бə'зи һекајəлəриндə үмумилəшдирмəлəр апармыр, сурəтлəри фəрдилəшдирмир, күчү һадисə вə

17*

тәсвирчилијә верир. Бунун нәтичәсидир ки, онун «Нағыллы ев»индә онсуз да конкрет олмајан гајә чылпаглашыр; Кристиан Андерсенин еви өз-өзлүјүндә охучуну мараглaндырса да, јазычынын тәсвириндә кичилир, тамам адиләшир, нағыллар дүнјасы кими мә'наланмыр.

Мүәллиф «Нағыллы ев»и мүрәккәб хәтли һекајә кими планлашдырмаға чалышмышдыр. Бурада нечәлијиндән асылы олмајараг, сурәт дә, сүжет вә композисија да вар, лакин тәшвиш доғуран һалдыр ки, бәдии «әсәрдә» бәдии дил јохдур: «...Бу нағыллы евдә дүнјанын ән мәшһур јазычысы Кристиан Андерсен јашамышдыр. Бурада, икинчи мәртәбәдәки бөјүк дәјирми отаг башданбаша китабларла долудур. Бүтүн дүнја дилләриндә чыхан, мүхтәлиф илләрдә чап олунан, каһ тәзә, каһ көһнә көрүнән, ирили-хырдалы чохлу китаб рәфләри бәзәјир. Һамысы да Андерсениндир. Бу нағыллары јер үзүндә ешитмәјән вә охумајан бир адам јохдур. Јазылдығы вахтдан чох кечсә дә онлар тәзәдир, көзәлдир, мараглыдыр, јахшыдыр.

Андерсен санки јенә сағдыр, јенә бүтүн дүнја ушагларынын севимли јазычысыдыр. Чүнки о, һәмишә ушагларын талеји илә јашамыш, һәмишә онлары мүдафиә етмәјә чалышмышдыр. Һәмин евдә ешидилән нағыл да онундур. Андерсен һәмин нағылдакы балача гыз кими бүтүн касыб ушаглары севир, онларын азадлығы, хошбәхтлији угрунда чалышырды».

Ушаг әдәбијјатынын өз сәчијјәси, мүрәккәб хүсусијјәтләри вардыр. Бурада сурәтин реаллыг вә чанлылығы, һадисәләрин тәбиилик вә ахарлылығы, тәсвирин ојнаглыг вә ширинлији, мүкалимәләрин јығчамлығы, нәинки сөзләрин, сәсләрин белә гулағы охшамасы, дурғу ишарәләринин белә јерли-јериндә ишләнмәси әсас вә башлыча шәртләрдәндир. Чүнки ушаглар бәдии әдәбијјатда нәсиһәти, шуарчылыг вә јерсиз һашијәләри севмир, онлар јазычыдан нәтичә вә сүбут тәләб етмирләр; онлара «сурәт, боја вә сәс лазымдыр» (Белински).

Тәкчә «Нағыллы ев» дејил, Тофиг Маһмудун «Гришка» вә «Мешәдә ағ бина» һекајәләри дә жанрын тәләбләринә чаваб вермир. Она көрә ки, јазычы һекајәләрдә нәтичә чыхарыр, һөкм верир, һәр шеји мәнтиглә һасилә јетирир.

«Гришка» солғундур, рәнксиз-бојасыз хатирә һекајәсидир. Бурада Бөјүк Вәтән мүһарибәсинин ачыларыны дадан, «кичик бир кәшфијјат дәстәсинә башчылыг» едән командирин хатирәләри үмумиләшмир, бәдии һәгигәт сәвијјәсинә галхмыр, Гоча кишинин Гришканын талејини һәмишәлик совет забитинә тапшырмасы, «гумбаралары белинә бағлајыб алманлары да, өзүмү дә партладачағам»,—демәси охучуја чох ади, тә'сирсиз көрүнүр. Чүнки мүәллиф мөвзу илә јашамамыш, һекајә боју мүһакимә јүрүтмүшдүр.

Тофиг Маһмудун «Мешәдә ағ бина» әсәриндә дә мәгсәд ајдынлығы јохдур. Һәм мәзмуну, һәм дә формасы бәсит олан бу һекајәдә мүәллиф Натәванын ајы баласы вә «рәнкини дәјишән гурбаға» илә гаршылашмасындан, мешәдә «нә сајы, нә һесабы» олмајан ағачлардан үмуми шәкилдә данышмагла садәчә вәзифәсини битмиш һесаб едир. Һекајәдә мешәнин, һејванларын үмуми шәкилдә тәсвири вар, фәгәт охучуну тә'сирләндирән мә'налы деталь јохдур.

Фикирсизлик, бәситлик вә һадисәчилик Хатирә Дилбазинин «Пәләнк әһвалаты», Әләвијјә Бабајеванын «Көкә», Халидә Һасилованын «Кранчы вә сәрчә јувасы», Әзизә Әһмәдованын «Сәјјар довшан» вә «Дәрсә кедән бир ушаг» һекајәләриндә өзүнү кәскин сурәтдә көстәрир.

Әкәр Хатирә Дилбазинин «Пәләнк әһвалаты»нда Севинч чох хырда һадисәләр әтрафында фырланыр, өзүнүн истәк вә арзулары һаггында һеч нә демирсә, Әләвијјә Бабајеванын «Көкә»синдә дә Баллы гарынын һејванларла сөһбәти гуру, јекнәсәг вә тә'сирсиз верилир. Халидә Һасилова исә «Кранчы вә сәрчә јувасы»нда Нијаза сојуг вә е'тинасыз јанашыр, сурәтләри лүзумсуз тәсвирләр ичәрисиндә кичилдир, санки онлары фәрди чизкиләри илә чанландырмағы јадындан чыхарыр: «Бир һәфтә кечмәди ки, көһнә евләрдән әсәр-әламәт галмады. Онларын јерини бош бир дүзәнлик әвәз етди. Бу дүзәнликдә тәзә бинанын өзүлүнү гојмаға башладылар. Ири, һүндүр кранын һиссәләри бура дашынды. Сонра ону гурашдырдылар. Кран Нијазкилин бешмәртәбәли евләриндән дә уча олду. Онун гүлләси вә узун голу евдән икигат адам боју һүндүрдә галды. Бетон гарышдыран дәзкаһ гурулду. Усталар, бәнналар кәлдиләр...»

«Азәрбајчан гадыны» журналы Әзизә Әһмәдованын «Дәрсә кедән бир ушаг» һекајәсини «Балачалара охују» рубрикасы илә чап етмишдир. Көрүндүјү кими, ад